

اصلاحات ارضی

دکتر سیده لیلا موسوی

چاپ اول

۱۴۰۰

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

(پژوهشکده تاریخ معاصر)

- موضوع: کشاورزی و دولت - ایران
موضوع: Agriculture and state - Iran
- موضوع: ایران - اوضاع اقتصادی - ۱۳۵۷ - ۱۳۲۰
موضوع: Iran - Economic conditions - 1941-1979
- موضوع: ایران - سیاست اقتصادی - ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷
موضوع: Iran - Economic Policy - 1941-1978
- شناسه افزوده: فقیه حقانی، موسی، ۱۳۴۲ -
شناسه افزوده: مؤسسه شهید آیت‌الله دستغیب
- شناسه افزوده: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران
رده‌بندی کنگره: HD۱۳۳۳
- رده‌بندی دیویی: ۳۳۳/۳۱۵۵
- شماره کتابشناسی ملی: ۸۶۷۹۸۳۸
- اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا
- سرشناسه: موسوی، سیده لیا، ۱۳۶۲ -
عنوان و نام پدیدآور: اصلاحات ارضی / سیده لیا
موسوی: ناظر علمی موسی فقیه حقانی؛ به سفارش
مؤسسه شهید آیت‌الله دستغیب شیراز.
مشخصات نشر: تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر
ایران، ۱۴۰۰.
- مشخصات ظاهری: ۱۰۸ص: مصور، جدول؛
۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۰۹-۴۶-۶
- وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس.
- موضوع: اصلاحات ارضی - ایران
موضوع: Land reform - Iran

اصلاحات ارضی

| نویسنده: دکتر سیده لیا موسوی | ناظر علمی: دکتر موسی فقیه حقانی |

نشانی: تهران، خیابان ولی عصر (عج) خیابان شهید فیاضی (فرشته)، نبش چارنارن، شماره ۱۵

صندوق پستی: ۱۹۳۹۵/۱۹۷۵ | تلفن: ۰۲۱-۳۴۶۹۰۰۰۰ | پویشکا: ۰۲۶۰۲۰۹۶

حروفچینی و صفحه‌آرایی: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: موسسه بوستان کتاب قم

چاپ اول: ۱۴۰۰ | تعداد: ۱۰۰۰ | قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۰۹-۴۶-۶

به سفارش مؤسسه شهید آیت‌الله دستغیب شیراز

نشانی مرکز توزیع: نمایشگاه و فروشگاه دائمی سرای تاریخ

خیابان ولی عصر (عج)، خیابان شهید فیاضی (فرشته)، شماره ۱۱

نمایر: ۰۲۱-۳۴۶۰۲۰۹۶ | نشانی وب فروشگاه: www.iichstore.ir

سفارشات: ۰۲۱-۳۴۶۰۵۰۷۳ و ۰۲۱-۳۴۶۰۵۰۷۵۵

www.iichs.ir | infoiichs.org

کلیه حقوق این اثر متعلق است به مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

فهرست مطالب

۷.....	مقدمه
۱۱.....	زمینه‌های اجرای اصلاحات ارضی در ایران
۱۱.....	زمینه داخلی
۱۳.....	تضعیف زمین‌داران بزرگ
۱۶.....	زمینه خارجی
۱۶.....	۱. فشار ایالات متحده
۱۸.....	۲. مهار نفوذ کمونیسم
۲۲.....	۳. پذیرش اجرای اصلاحات از سوی شاه
۲۶.....	۴. گشودن بازار ایران به روی کالاهای جوامع سرمایه‌داری
۳۱.....	اجرای قانون اصلاحات ارضی و مراحل سه‌گانه آن
۳۳.....	مرحله نخست اصلاحات ارضی
۳۷.....	مرحله دوم اصلاحات ارضی

- مرحله سوم اصلاحات ارضی ۴۲
- پیامدهای اجرای اصلاحات ارضی در ایران ۴۹
- گذار از اقتصاد سنتی به اقتصاد سرمایه‌داری ۴۹
- تضعیف بخش کشاورزی ۵۴
- ضعف شرکت‌های زراعی ۶۵
- زدودن یا افزودن بر فقر کشاورزان ۶۸
- تغییر توازن جمعیت شهری و روستایی (پدیده مهاجرت) ۷۳
- ضعف در اجرای طرح اصلاحات؛ شتاب‌زدگی و عدم هماهنگی ۷۸
- فرجام سخن ۸۳
- تصاویر ۸۵
- اسامی اشخاص، اماکن و احزاب، جمعیت‌ها و ۱۰۱
- اشخاص ۱۰۳
- اماکن ۱۰۵
- احزاب، جمعیت‌ها و ۱۰۷

مقدمه

کشاورزی در ایران در دهه ۴۰ دستخوش تحولات پیرامونه‌ای شد. برنامه اصلاحات ارضی به‌عنوان یکی از محورهای برنامه انقلاب سفید ساختار کشاورزی و نظام روستایی را دگرگون ساخت. عوامل داخلی و خارجی گوناگونی زمینه‌ساز اجرای این برنامه در سه مرحله شد. به نظر می‌رسد عوامل داخلی و خارجی مختلفی از جمله کاستن از قدرت سیاسی طبقه زمین‌دار و فشار قدرت‌های بزرگ به‌ویژه آمریکا به تقسیم اراضی در میان دهقانان منجر شد. در این نوشتار به تأثیر اجرای اصلاحات ارضی بر زمین‌داری، میزان تولیدات کشاورزی و معیشت کشاورزان پرداخته می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهد پدیده مهاجرت از روستا به شهر، تقسیم نابرابر زمین میان زارعان، فقر روستاییان و کاهش محصولات کشاورزی ایران در مقایسه با نرخ جمعیت برخی از پیامدهای منفی اجرای این برنامه بود.

برای قرن‌های متمادی در بسیاری از کشورهای جهان به‌ویژه مشرق‌زمین، کشاورزی به‌عنوان اساس اقتصاد و مهم‌ترین منبع معاش مطرح و ماهیت روابط تولیدی در این کشورها را تحت تأثیر خود قرار داده بود. بنیان اقتصاد

ایران نیز از دیرباز بر پایه کشاورزی و مبتنی بر روابط زمین‌داری بود که علاوه بر مناسبات اقتصادی، روابط قدرت و مناسبات اجتماعی را نیز تحت تأثیر قرار می‌داد. به تعبیر دقیق‌تر کشاورزی در مرکز ثقل اقتصاد ایران قرار داشت و این وضعیت تا آغاز قرن بیستم با اندکی تغییرات همچنان پابرجا بود، اما نفوذ نظام اقتصادی سرمایه‌داری در اواخر قرن نوزدهم و به‌ویژه قرن بیستم این شرایط را تغییر داد. ایران هم به حکم جبر ساختار اقتصاد بین‌المللی و بسط نفوذ نظام سرمایه‌داری در دوراهی گذار از اقتصاد سنتی^۱ به اقتصاد مبتنی بر مناسبات سرمایه‌داری و یا افتادن در دامان رقیب این الگوی اقتصادی، یعنی اقتصاد کمونیستی قرار داشت. از این جهت فروپاشی نظام ارباب - رعیتی در ایران همچون دیگر نقاط جهان امری محتوم به نظر می‌رسید و در این راه انجام اصلاحات ارضی برای گذار به اقتصاد سرمایه‌داری مرحله‌ای اساسی و تعیین‌کننده به شمار می‌رفت. در سال‌های پایانی دهه ۱۳۳۰ش ایران شاهد تغییرات محسوسی در زمینه گذار از اقتصاد پیشاسرمایه‌داری به اقتصاد سرمایه‌داری بود. برخلاف قرون و دهه‌های گذشته، زمین دیگر همچون قبل منبع اصلی قدرت و ثروت محسوب نمی‌شد و یا لاقط اهمیت و جایگاهی همچون گذشته نداشت. به واسطه صنعتی‌سازی نصفه و نیمه‌ای که به‌طور عمده با اتکا به صنایع مونتاژی و وارداتی صورت گرفته بود کشاورزی جایگاه پیشین خود را به‌تدریج به صنعت واگذار می‌کرد و از منبع نخست ایجاد ثروت فاصله می‌گرفت. با کاهش سود زمین‌های کشاورزی و افول جایگاه زمین‌داران در اقتصادی که دیگر کشاورزی سنتی و داشتن زمین در آن

۱. در حوزه کشاورزی منظور نظام کشاورزی سهم‌بری است.

راهی برای ورود به بلوک قدرت باز نمی‌کرد، بزرگ مالکان ایران نیز که زمانی یک‌ه‌تازان عرصه اقتصاد بودند به‌رغم علقه عمیقی که به زمین‌های خود داشتند به واسطه تغییرات در بنیان اقتصادی دریافتند که برای باقی ماندن در جایگاه سابق، زمین دیگر نمی‌تواند مانند گذشته منشأ اثر باشد. به این ترتیب زمینه برای اجرای بزرگ‌ترین برنامه کشاورزی تاریخ معاصر ایران در دوره پهلوی دوم یعنی اصلاحات ارضی فراهم شد. با توجه به بررسی عوامل داخلی و خارجی این سؤال مطرح می‌شود که چرا اصلاحات ارضی در کشور اجرا شد و مهم‌ترین پیامدهای آن برای بخش کشاورزی ایران و شرایط اجتماعی و اقتصادی زارعان چه بود؟

به نظر می‌رسد بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ با تغییر مناسبات سیاسی و اجتماعی در فضای داخلی کشور، شاه بر آن بود تا در بعد سیاسی با برقراری نظام استبدادی، در جهت تحکیم قدرت حکومت گام بردارد و از سوی دیگر به توصیه مسئولان آمریکایی امور ایران نظیر جان بولینگ، با اعلام و اجرای اشکال گوناگون اصلاحات اجتماعی کوشید تا در میان عامه مردم مشروعیت و وجهه ملی کسب کند. از سوی دیگر در بعد اقتصادی، الگوی سرمایه‌داری مورد توافق نظام سیاسی پهلوی بر لزوم اجرای اصلاحات ارضی اصرار داشت تا نه تنها از افتادن ایران به دامان نظام کمونیستی شوروی جلوگیری کند، بلکه بازار مصرفی ایران را هم به دست آورد. پدیده مهاجرت از روستا به شهر، تقسیم نابرابر زمین میان زارعان، تضعیف زندگی معیشتی دهقانان و کاهش محصولات کشاورزی ایران از جمله مهم‌ترین پیامدهای اجرای اصلاحات ارضی در ایران بود که در ادامه بدان اشاره خواهد شد.